

Кәсіби біліктілік туралы айтқанда, мұнда тиісті білімнің бар болуы ғана жеткіліксіз, сонымен қажетті “шынығу” болу керек. Егер ол жоқ болса, белгілі бір тәуекел бар болады, Ішкі Аудит Қызметі басшысы атқарушы басшылық “балғасы” мен Директорлар Кеңесінің “құламалы”(наковальной), мыада шешімге келуі мүмкін, менеджменттің игілікті орналасуы абстрактылы пайда тәуелсіздігі. Осының салдарынан ішкі аудит өзінің іргелі сапасын жоғалтуы – объективтік. Медальдің айналмалы беті келесі жағдай, егер Ішкі Аудит Қызметі, Директорлар Кеңесінің “қолшатыры астында”, “клубты” тәртіпт жұмыс істей бастайды, ең қиын емес тапсырманы орындайды, және “қаймағын сүзіп отырады” былай айтқанда сұрақтармен аналысады, үстінде орналасқан және көлемді аналитикалық жұмысты қажет етпейтін және кейде оңай емес талқылау менеджменті. Осымен атқарушы басшының қалауы ұғыну, Ішкі Аудит Қызметі немен айналысады және олардың алдына қойылған тапсырманың нәтижесінің орындалуы, қабылдау басқаша емес, ішкі аудиторлар қызметіне ықпал етуге әрекет жасау. Сондықтанда бұл маңызды, Ішкі Аудит Қызметінің басшысы лайықты калибрлі тұлға болуы тиіс және Директорлар Кеңесінің сенімін жаулап алуы және Кәсіпорынның менеджментінің беделіне сай болу. Дұрыс таңдау жасау, Ішкі Аудит Қызметінің ағымдағы бақылау сұрақтарын шешуге мүмкін. Бұл басшының Директорлар Кеңесі алдында мерзімді есеп беру іске асырылады және жоғары атқарушы менеджменті, сонымен қатар Ішкі Аудит Қызметі бастығы Директорлар Кеңесіне кіруі.

Біріншіден, Ішкі Аудит Қызметі бағыныштылығы туралы сауал, ұйымның нақты ерекшелігін ескере отырып шешілуі тиіс.

Екіншіден, ішкі аудит корпоративті басқарудың ажырағысыз буыны болып табылады, қажет, Директорлар Кеңесі қызметі осы заманғы талаптарға сай болуы керек.

Үшіншіден, Директорлар Кеңесіне ұйымның маңызды қызметіне басшыны тағайындаға мұқият болуы тиіс. Көптеген жағдайларда аудиторлық ұйымның қауіп төнудің себебі, олардың құрамында білікті және кәсіби адамдардың болмауы, аудит ұйымы міндеттерін тиімді атқаруы үшін.

Қорыта келгенде, кез келген кәсіпорындар мен ұйымдар үшін ішкі аудитті басқару мен қадағалау ережелері мен заңдық актілердің маңыздылығы өте зор болып табылады. Ереже мен тәртіп болмаса ешқашанда қандай да болмасын іс-әрекеттер мен шаралар, алға қойған мақсаттар жүзеге асырыла алмайды. Бірінші тәртіп, екінші тәртіп содан кейін іс-әрекет деген сөздің мағынасының тереңдігіне осы мақаладан көз жеткізген сияқтымыз.

1. Әжібаева З.Н., Байболтаева Н.Ә, Жұмағалиева Ж.Ф. Аудит: Оқулық. – Алматы: 2006ж. 603 б.

2. Никольская Ю.П., Мерзликина Аудит. Часть 1. – М.: Московский государственный университет печати. (<http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook086/01/part-002.htm>)

3. Google ғаламтор сайты.

В данной статье рассматриваются нормативные акты, регулирующие внутренний аудит в Республике Казахстан и зарубежом.

In given article is considered normative acts, adjusting internal control in Republic Kazakhstan and overseas.

М.Б. Байдаулетов

БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТЕРДІҢ ЕСЕБІ

Халықаралық қаржылық есептіліктің 41-стандартында да, Ұлттық қаржылық есептіліктің 1-стандартында да биологиялық активтерге өсімдіктер мен жануарлар жатады деп көрсетілген. Өсімдік шаруашылығында өсімдіктерді бір жылдық және көп жылдық екпелерге

жіктеп, егілу мерзіміне қарай жаздық және күздік дақылдарға жатқызып шығындарын топтайды. Ал жануарларды, яғни малдарды негізгі табын, өсірілудегі жас малдар және бордақылаудағы ересек малдар есептік топтар бойынша есебін жүргізеді.

Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 2007 жылы 28-ақпанда қабылданған заңының талаптарына сәйкес дайындалып 2008 жылдың 1-қаңтарынан қолданысқа енген шоттар жоспарында Биологиялық активтерге Ұзақ мерзімді активтер бөлімінің 2500 «Биологиялық активтер» ішкі бөлімшесінде 2510 «Өсімдіктер», 2520 «Жануарлар» синтетикалық шоттары қаралған. Аталған шоттар, шоттар жоспарының «Ұзақ мерзімді активтер» екінші бөлімінде қаралғандықтан ұзақ мерзімді активтерге қойылатын талаптар мен белгілерге жауап беру керек. Яғни ұзақ мерзімді активтерді қоса өндірістік және өндірістік емес ал ұзақ мерзімге (бір жылдан жоғары) қызмет ететін, құнын өндірілген өнімге (қызметке, жұмысқа) амортизациялану нормасы бойынша біртіндеп аударатын өндіріс және еңбек құралы ретінде пайдаланылатын активтер жатқызылуы керек. Демек, ұзақ мерзімді активтердің, оның ішінде биологиялық активтердің талабына өндіріске кіріске алынған өнім беру жасына жеткен (аналық, аталық бас) малдар мен шанаға, арбаға, соқаға жегілетін жүк артуға, көлік ретінде пайдалануға болатын күш көліктері (өгіздер, түйелер, жылқылар, қодастар және т.б.) және бір рет егіліп өнім беру жасына жеткен көп жылдық екпелер (жоңышқа, беде, жеміс-жидек баулары ж.т.б.) жауап береді. Өнім беру жасына, яғни төл беру жасына жетпеген малдарды өсірілудегі жас малдар есептік топтары бойынша есебін жүргізіп, құнының өсуін, алынған қосымша салмақтың өзіндік құны және өсіру шығындарын өнім беру жасына жетіп, негізгі табынға өткізілгенге дейін үстемені қосып, негізгі табынға өткізілген аналық, аталық бас малдар мен күш көліктерінің баланстық құнын қалыптастырады. Бұрыннан қалыптасқан есеп жүргізу тәртібі бойынша негізгі табынға өткізілген аналық, аталық бас малдарды, күш көліктерін және өнім беру жасына жеткен көп жылдық екпелерді негізгі құралдардың құрамының 2410 «Негізгі құралдар» шотынан «Басқа да негізгі құралдар» шотын ашып, дебетіне 2930 «Аяқталмаған құрылыс» кіші бөлімшесінің тиісті синтетикалық шоттарының кредитінен баланстық құны бойынша кіріске алынатын. Ал 2007 жылы 28 ақпанда қабылданған «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп» туралы ҚР-ның заңына сәйкес әзірленіп, 2008 жылдың 1-қаңтарынан күшіне енген Ұлттық қаржылық есептіліктің 1-стандартында және «Бухгалтерлік есептің шоттар жоспарының үлгісінде» 2500 «Биологиялық активтер» кіші бөлімшесінің құрамында 2510 «Өсімдіктер», 2520 «Жануарлар» шоттары қаралғандықтан, өсімдіктер мен жануарлардың есебін есептік топтар бойынша жүргізуді қажет етеді. Өйткені, өнім беру жасына жетпеген өсірілудегі көп жылдық екпелерде, жас малдарда қашан өнім беру жасына жеткеге дейін жұмсалған, күтіп баптап, бағу шығындарының негізіне құнының өсуін 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының тиісті шоттарында есептік топтары бойынша жүргізіледі.

Жалпы жануарларға (малдарға) өсірілудегі жас малдар, бордақылаудағы ересек малдар, үй қасындағы құстар, аңдар бал аралары да биологиялық активтердің қатардағы жатқызылғанымен 2520 «Жануарлар» шотында ұзақ мерзімді биологиялық активтер ретінде көрсетілмейді. Аталған есептік топтарды 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шоттарының тиісті синтетикалық шотында ақпараттарын жинақтап есептік топтар бойынша есебі жүргізіледі. Алынған өнімдерді (өсу, қосымша салмақ және т.б.) 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының тиісті шоттарының дебетіне 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен бағалау ережелеріне сәйкес бағалап өзіндік құнын бойынша бағасы кіріске алынып, есепті жылдың соңында нақты өзіндік құны анықтап баланста көрсетеді. 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының дебетіне негізгі табыннан алынған малдардың төлдеріне (қозы, лақ, бұзау, құлын, бота, торай және т.б.) 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен бағалау ережелеріне сәйкес өзіндік құны бойынша кіріске алынады. Жас малдарды өсіру мен ересек малдарды бордақылау шығындарында есепті кезеңде шығындар баптары бойынша (материалдық, еңбекақы, үстеме және т.б.) 8110 «Негізгі өндіріс» шотының дебетіне жинақтап, алынған қосымша салмақты және есептеу жолымен анықталатын жас малдардың өсуін 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотынан ашылған «Өсірілудегі малдарды өсіру және бордақылау шығындары» шотының дебетіне,

8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен кіріске алады. Өсірілудегі малдармен бордақылаудағы ересек малдардың есепті кезеңде құнының және салмағының артуын 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының тиісті «Өсірілудегі жас малдар мен бордақылаудағы ересек малдар» шотының дебетіне «Жас малдарды өсіру және бордақылау шығындары» шотының кредитінен көрсетеді.

Өсімдік шаруашылығында да жоғарыда айтылғандай көп жылдық екпелер ұзақ мерзімді актив ретінде баланстық құны бойынша есепте және есептілікте көрсетіледі. Өйткені көп жылдық екпелерді бір рет егіп немесе көшетін отырғызып өнім беру жасына жеткен кезде 2510 «Өсімдіктер» шотына 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының тиісті синтетикалық шотының кредитінен баланстық құны бойынша биологиялық активтердің құрамына кіріске алады. Ал бір жылдық екпелерді жазда, күзде өнімін жинап алғаннан кейін егістік жерді қайта өңдеп келесі жылы қайта егіліп өнім алу үрдісі жалғасып отыратындықтан олардың сипатына қарай жеке актив ретінде көрсетуге келмейтіндіктен алынған дайын өнім негізгі өндірістен алынған дайын өнім ретінде кіріске алынады.

Көп жылдық екпелерде негізгі өндіріс, яғни өсімдік шаруашылығы болып табылғанымен өнім беру жасына жетіп, биологиялық актив құрамына алынғаннан кейін оларды жылда қайта егу немесе отырғызу операциялары (шығындары) жүргізілмейтіндіктен олардан алынған дайын өнімнің өзіндік құнына оларды күтіп-баптау, өнімін жинау, тасымалдау және алғашқы өңдеу шығындары ғана енеді.

Бір жылдық екпелерде жоғарыда аталған шығындар мен қатар жыл сайын егістік жерді өңдеу, тұқым себу шығындары да енеді. Сонымен қатар бір жылдық екпелер өнім жиналып алынғаннан кейін өзінің тіршілік ету қасиетін толық жояды. Бір жылдық екпелерде қорлар сияқты өндіріс үрдісіне қысқа мерзімге қатысып құнын өндірілген өнімге толық аударып, өзінің қасиетін де, тіршілік етуін де жояды. Бір жылдық екпелерде өзінің егілу, пісіп жетілу және жиналу мерзімдеріне қарай жаздық және күздік дақылдар деп жіктейді.

Демек, бір жылдық жаздық дақылдарды көктемде егіп, пісіп-жетілуіне қарай жазда немесе күзде өнімін жинап, нақты өзіндік құны бойынша 1320 «Дайын өнім» шотының дебетіне 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен кіріске алады. Ал бір жылдық күздік дақылдарды, ағымдағы жылдың күзінде егіп келесі жылдың жазында өнімі жиналатындықтан, ағымдағы жылдың күзінде дақылдарды егу, күтіп-баптау шығындарын 1340 «Аяқталмаған өндіріс» шотының дебетіне 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен жинақтап көрсетеді. Өйткені біржылдық екпелерге (жаздық, күздік) егістік жерді өңдеу (жерді жырту, тегістеу), ұрық себу, шыққан егінді күтіп-баптау, пісіп-жетілген өнімді орып-жинау және оларды қырманға, сақтау орындарына тасымалдау, алғашқы өңдеу (тазалау, кептіру, сұрыптау және т.б.) сияқты агротехникалық шаралардың шығындарынан басқа, көп жылдық екпелер сияқты өнім беру жасына жеткенше күтіп баптауға жұмсалған күрделі қаржы салымдарының нәтижесінде баланстық (бастапқы) құнын қалыптастыратын шығындары енбейтіндіктен ұзақ мерзімді активтерге яғни биологиялық активтерге оның ішінде 2510 «Өсімдіктер» шотына баланстық құны бойынша кіріске алуға мүмкіндік бермейді.

Өсімдіктер мен жануарлардың жоғарыда аталған сипаттары мен ерекшеліктеріне қарай биологиялық активтерге баланста «Өндіріс құралы» ретінде анықталып бастапқы құны бойынша кіріске алынған ұзақ мерзімді активтерді (көп жылдық екпелерді, аналық, аталық бас малдарды, күш көліктерін) ғана жатқызуды талап етеді. Ауылшаруашылығында оның ішінде өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының дамуы жермен тікелей байланыстылығына қарамастан жерді негізгі өндіріс құралы ретінде егістік, шабындық, жайылымдық және т.б. жерлерге жіктеп 2410 «Негізгі құралдар» шотына баланстық құны бойынша кіріске алу қаралған.

Бұрыннан қалыптақан ауылшаруашылығының есебін жүргізудің ережелері бойынша құстар, үй қояны, бал аралары мен аң шаруашылығы сияқты мал шаруашылығының салалары мен бордақылаудағы малдарды негізгі табынға, яғни өндіріс құралдарына жатқызылмай есебі 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотынан тиісті шоттар ашып есебінің жүргізілуіне қарамастан олардан алынған өнім (жұмыртқа, көжек, бал, аңдардың күшіктері,

қосымша салмақ, мамық, қауырсын және т.б.) негізгі өндірістен алынған өнімдер ретінде нақты өзіндік құны бойынша 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен кіріске алынатын. Аталған топтардан басқа малдардың өнім беру (төл беру) жасына жеткен малдарды негізгі табынға өткізгенге бұрын «Негізгі құралдар» шотының дебетіне 2930 «Аяқталмаған құрылыс» кредитінен шотының баланстық құны бойынша негізгі табынның құрамына кіріске алынатын. Ал 2008 жылдың 1-қаңтарынан енгізілген бухгалтерлік есептің жұмыс жоспарында биологиялық активтерге жеке 2500 «Биологиялық активтер» кіші бөлімшесінің 2520 «Жануарлар» шоты қаралғандықтан өз өндірісінде өндіріліп, негізгі табынға өткізілген жас малдарды 2520 «Жануарлар» шотының дебетіне малдардың топтан топқа өткізу актісі жасалып бастапқы құны бойынша кіріске алынады. Сырттан сатып алынған негізгі табынға қабылданған малдарды нақты сатып алу шығындары бойынша баланстық құнын анықтап 2520 «Жануарлар» шотының дебетіне қабылданған малдың барлық сипаттамасы көрсетілген төлқұжатын тіркеп Биологиялық активтерді қабылдау-өткізу актісі жасалып, кіріске алынады. Биологиялық активтерді шығысқа шығару операциялары (шығысқа шығарудың себептеріне қарамастан) 2500 «Биологиялық активтер» кіші бөлімшесінің шоттарының кредитінен тиісті шоттардың дебетіне баланстық құны немесе қалдық құны бойынша жүзеге асырылады. Өнім беретін малдарды баланстық құны бойынша, ал күш көліктерін қалдық құнымен пайдалану бағыттары бойынша 2520 «Жануарлар» шотынан шығысқа шығарады. Шығысқа шығарылған биологиялық активтердің құрамына енетін өсімдіктер мен жануарларды шығысқа шығару актісінде біздің ойымызша шығысқа шығарудың себептері мен шығысқа шығарылғаннан кейінгі пайдалану бағыттары (сату, сою, бордақылауға қою, сыйға тарту (тегін беру) және т.б.) бойынша қабылданған шешімдерін көрсетуді талап етеді. Өйткені негізгі табыннан шығысқа шығарылған малдардың қондылығына (семіздігіне) қарай, оларды сол кезде тікелей сатуға, шаруашылықтың өзінің ішінде союға немесе бордақылауға қою жолдарын қарастыруды қажет етеді. Биологиялық активтерді шығысқа шығару себептері және оларды пайдалану бағыттары бойынша бухгалтерлік жазулары кестеде келтірілген.

№	Шаруашылық операцияларының мазмұны	Шоттарының корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Көпжылдық екпелердің қалдық құны бойынша шығысқа шығару: - Сату үшін; - Жою үшін (табиғи өндірілген, көпжылдық екпелерді) - Жылжымайтын мүлік санатына өткізу үшін; - Тегін беру (сыйға тарту) үшін; - Айырбастау үшін;	1520 7410 2310 7410 7470 7010 7470	2510 2510 2510 2510 2510
2	Өнім беретін малдар мен күш көліктерін негізгі табынына баланстық немесе қалдық құны бойынша шығысқа шығару: - Сату үшін; - Сою үшін; - Бордақылауға қою үшін; - Тегін беру (сыйға тарту) үшін; - Айырбастау үшін;	1520 8310 1520 7410 7470 7010 7470	2520 2520 2520 2520 2520

Біздің ойымызша сату немесе бордақылауға қою үшін негізгі табыннан шығысқа шығарылған малдарды 1520 «Сатуға арналған ұзақ мерзімді істен шыққан топ» шотының дебетіне баланстық немесе қалдық құны бойынша 2520 «Жануарлар» шотының кредитінен көрсетіп, сатылған малдардың құнын 7410 «Активтің істен шығуы бойынша шығыстар» шотының дебетіне 1520 «Сатуға арналған ұзақ мерзімді істен шыққан топ» шотының кредитінен көрсетуді қажет етеді. Бұндай жағдайда ұзақ мерзімді активтердің айналым қорларына айналу себебі, шығысқа шығарудың салдарының дәйектілігі сақталған болар еді. Сондай-ақ өз өндірісінен алынған малдардың төлдерін болашақта пайдалану бағыттары бойынша кіріске алудың маңыздылығы жоғары болар еді. Болашақта негізгі табынға өткізу

көзделген жас малдарды немесе алынған төлдерді 2930 «Аяқталмаған құрылыс» шотының «Өсірілудегі жас малдар» шотын ашып, ал өсіріп сату көзделгендерін сатуға арналған ұзақ мерзімді актив ретінде 1510 «Сатуға арналған ұзақ мерзімді актив» шотының дебетінде 8110 «Негізгі өндіріс» шотының кредитінен кіріске алып пайдалану бағыттары бойынша есебін ұйымдастырудың тиімділігі жоғары болған болар еді. Бұндай жағдайда өндірілу бағыттары бойынша есептік топтардың есебі олардың жасына, жынысына қарай ішкі есептік топтардың есебі тиімді ұйымдастырылуға мүмкіндік береді.

1. 41-Халықаралық Қаржылық Есеп Стандарты.
2. 1-Ұлттық Қаржылық Есеп Стандарты.

В этой статье рассмотрено методика отнесения к биологическим активам растении и животных.

In this article it is considered a reference technique to biological actives a plant and animals.

M.B. Baydauletov, M. Shadrahuly

SCIENCE AND TECHNOLOGY IT-TECHNOLOGY

We live in the fascinating and challenging world of science. It is a world that more and more over the ages, and especially in the 20th century has come to affect so much of our lives. It is involved with the way we travel, the homes we live in and the clothes we wear, how we become ill and how medicine can make us better, and has given us fantastic means of communicating and exploring.

The list of the inventions is rather long. We are on-lookers of great scientific achievements such as television and a computer. We can't imagine our life without a notebook or a radio. I'd like to speak in details about computers.

What is a computer?

A computer is an electronic device that stores information and allows changes in it through the use of instructions. A modern computer is capable of doing various tasks, like word processing and accounting. Personal computers are widely used but working on them requires some techniques.

A computer gives a lot of advantages to a user. The list of the advantages is rather long: computers give us access to the Internet- an international computer network. You can spend a lot of your free time surfing the Internet and get all sorts of information from it. You can enter the chat room with other Internet users and debate urgent problems on line. If you are connectable by e-mail, you can correspond with your own web page and place there information about yourself. Today computers help people to do many things. Bankers use them to keep track of money. Telephone operators use them to put calls through. Without computers, weather forecasters would make more mistakes. Computers also help scientists to solve their problems. More than that computers help police to keep order in shops. Computers also help doctors to treat patients. Computers allow users to spend their freetime and relax.

But computers have some disadvantages. Computers can make people lazy. People waste their time when they play different games on a computer. People forget to go to the libraries, they often find information on the Internet. Wicked games can make people, especially children aggressive and stupid.